

UO'K: 78.01:130.2

XALQ MUSIQA IJODIGA DOIR FALSAFIY-MADANIY YONDASHUVLAR

ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРНЫЕ ПОДХОДЫ К ТВОРЧЕСТВУ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ

PHILOSOPHICAL-CULTURAL APPROACHES TO FOLK MUSIC CREATION

Umrzakov Islom Ilhom o'g'li

Mirzo Ulug'bek tumani Yoshlar ishlari bo'lim boshlig'i

Annotatsiya

Ushbu maqolada musiqa san'atining o'ziga xos xususiyatlari falsafiy jihatdan keltirib o'tilgan. Xususan, musiqa san'atining an'anaviy turi ommaviy badiiy ongning xususiyatlari sifatida ochib berilgan. Qolaversa, o'zbek xalq musiqa ijodini o'rganishda mamlakatimizda qator ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan. Shuningdek, an'anaviy musiqa san'atining tendensiyalari asoslab berilgan.

Аннотация

В статье рассматриваются специфические особенности музыкального искусства с философской точки зрения. В частности, традиционная форма музыкального искусства раскрывается как черта массового художественного сознания. Кроме того, в нашей стране проанализирован ряд научной литературы по изучению узбекской народной музыки. Обосновываются также тенденции традиционного музыкального искусства.

Abstract

This article presents the specific features of musical art from a philosophical perspective. In particular, the traditional type of musical art is revealed as a feature of the mass artistic consciousness. In addition, a number of scientific literature in our country has been analyzed in the study of Uzbek folk music. Also, the trends of traditional musical art have been substantiated.

Kalit so'zlar: Og'zaki an'anadagi musiqa, folklor qo'shiqlari, milliy kuy-qo'shiqlar, aytimlar, lapar, mehnat qo'shiqlari, chorvachilik qo'shiqlari, «Ko'sh haydash», «Shoxmoyilar», «Mayda», «Oblo baraka».

Ключевые слова: Устная музыка, фольклорные песни, народные мелодии, айтимы, лапар, трудовые песни, скотоводческие песни, «Кош узджин», «Шохмойлар», «Майда», «Обло барака».

Key words: Music in the oral tradition, folklore songs, national melodies, aytimlar, lapar, labor songs, livestock songs, "Ko'sh udayan", "Shokhmoyilar", "Mayda", "Oblo baraka".

KIRISH

Musiqaning eng muhim turlari qatoriga an'anaviy musiqa san'atini alohida e'tirof etish mumkin. Butun insoniyatning eng dastlabki davrlarida ularning ehtiyojlarini ta'minlashda paydo bo'lganligini ta'kidlash zarur. Xususan, an'anaviy musiqa san'ati ikki tendensiyada birinchisi xalq musiqa ijodi (musiqiy folklor) va ikkinchisi og'zaki an'anadagi professional musiqa (mumtoz musiqa, bastakorlik) kabi janrlarga bo'lib o'rganib kelingan. "Og'zaki an'anadagi musiqa ijodkorlari ommaviy badiiy ongning xususiyatlariga izchil tayanib, muayyan davr, uslub va boshqalarning estetik qonunlari, ijodiy qoidalariga qat'iy bo'ysunadi" (Xo'jayeva M. 2008. – B. 19).

O'zbek xalq musiqa ijodining vujudga kelishi, ko'p yillik tarixga borib taqaladi bundan, ko'rinib turibdiki, sozanda va xonandalar ajdodining faoliyatida qaror topgan bo'lib, xalq hamda og'zaki an'anadagi ustozoda musiqa san'ati bu haqida guvohlik beradi. Ma'lumki, o'zbek xalq musiqa ijodi o'z ichiga: "Folklor qo'shiqlari, milliy kuy-qo'shiqlar, aytimlarni qamrab oladi. Bundan ko'rinadiki, musiqa ijodining serqatlamligidan dalolat beradi. O'zbek xalq ajdodlarining musiqa sarchashmalari Markaziy Osiyo hududida yashagan qardosh xalqlar ijodi bilan mustahkam bog'langan. Bu musiqa asarlari X – XI – asrgacha (ya'ni, xalqlar faol chegaralanganlaricha) o'zida bir butunlikni ifoda etadi, keyinchalik, u o'zbek va tojik musiqa madaniyatlarining shakllanishi uchun umumiy asos bo'lib xizmat qiladi" (Nosirov R.H. 2004. – B. 13). Fikrimizcha, o'zbek va tojik musiqa madaniyati negizida keyinchalik milliy musiqa san'ati o'ziga xos bir tizim sifatida shakllangan.

METODLAR

Tahlil qiladigan bo'lsak, vaqt o'tishi bilan musiqiy qarashlar, ularni tadqiq etish, yo'nalishlarni belgilash, mentalitetdan kelib chiqib asarlarni ijro etish va his qilish o'zgarib boradi. Bu sivilizatsiyaga ham bog'liq bo'lgan jarayondir. Bugungi kunda musiqa ijodiyotiga XX asr kompozitorlarining ilmiy yondashuvini yanada izchil tadqiq etish lozimligi ayon bo'ldi. Shu bois, O'zbekiston kompozitorlaridan V.Uspenskiy va A.Kozlovskiylarning maqolalari, "M.Burhonov, M.Ashrafiy, T.Qurbonov va R.Abdullayevning kitob darsliklari, I.Akbarov, M.Tojiyev, F.Yanov-Yanovskiy, M.Bafoyev, X.Rahimov, F.Alimov, D.Amanullayeva, O.Abdullayeva kabi ijodkorlarning o'quv-qo'llanmalari, ommaviy axborot vositalarida, xususan, gazeta va jurnallardagi «chiqishlari» dissertatsiyaning metodologik asosi bo'lib xizmat qildi" (Abrorova M.F. 2018. – B. 9-10).

O'zbek xalq musiqa ijodini o'rganishda mamlakatimizda qator ilmiy adabiyotlar ham nashr etildi. Jumladan, S.Tursunov (Tursunov S. 2006. – 242 b.), O.Bo'riyev (Bo'riyev O. 2014. – 256 b.), A.Qurbanov (Qurbanov A. 2010. – 322 b.), N.Tursunov (Tursunov N. 2007. – 290 c.)ning tadqiqotlarida ham baxshichilik san'ati bilan bog'liq ayrim jihatlar o'rganilgan bo'lsada, baxshichilik san'atining etnomadaniy jarayonlarga ta'siri alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Ammo O'zbekistonning janubiy hududlarida yuz bergan etnomadaniy jarayonlarga baxshichilik san'atining ta'siri bilan bog'liq jihatlar alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan. Shu boisdan ham mazkur ilmiy adabiyotlardan tadqiqotning ayrim jihatlarini yoritishda foydalanildi.

TAXLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlillariga ko'ra, tarixiy jihatdan olib qaraganda o'zbek xalq ijodiyoti quyidagicha guruhlarga bo'lingan holda shakllanib kelgan, ya'ni:

1. Og'izdan-og'izga o'tib kelgan ijodiy jarayon;
2. Ustoz-shogird an'analari orqali etib kelgan jarayon;
3. Kasbiy ijodiy faoliyatgacha bo'lgan jarayon;

Ushbu ijodiy faoliyatlarni biz vazifalariga ko'ra, X – XI dan keyingi davrlarni qismlarga bo'lib, o'rganamiz.

1. Og'zaki – xalq og'zaki ijodiga – folklor, asarlarini hamda aytimlar, lapar, mehnat qo'shiqlari, chorvachilik qo'shiqlari, yallalarni o'z ichiga oladi.

2. Ustoz-shogird an'analari orqali kuy qo'shiqlarni bizgacha bo'lgan davr oralig'ida bu an'ana saqlanib qolishigacha bo'lgan jarayondir.

3. Og'zaki ijodidan, ustoz orqali shogirdlarga berilgan musiqiy bilimning kasb orqali yuzaga kelgan" (Nosirov R. 2004. – B. 27.).

Darhaqiqat, o'sib-kelayotgan yosh avlodga xalq mumtoz musiqasi, an'anaviy kasbiy musiqa hamda xalq bastakorlik yo'llari kiradi. Shuningdek, folklorlik havaskorlik kabi janrlarni bir-biri bilan uyg'un holda yetkazib bera olish albatta, maqsadga muvofiqdir. Milliy qadryatlarimiz, urf-odatlarimiz, ma'naviy boyligimizga bo'lgan e'tibor davlat miqyosiga ko'tarildi. Bizning vazifamiz shundan iboratki, zamon bilan uyg'unlashgan holda qadam tashlash, yoshlarga to'g'ri va kerakli hamda ma'rifiy, ma'naviy boylıklarimizni, musiqiy madaniyatlarimizni avaylab to'la-to'kis holda yetkazib berish eng asosiy vazifamizdir.

O'zbek xalqining musiqa madaniyati juda uzoq tarixga ega. Xususan, an'anaviy o'zbek musiqasi azaldan ikki ulkan yo'nalishda shakllanib, asrlar osha rivojlanib kelgan.

«1. Folklor musiqasi

2. Mumtoz musiqa" (Xo'jayeva M. 2008. – B. 19.).

«Folklor» - atamasi ingliz tili leksikasiga mansub bo'lib, u ikki so'z, ya'ni folk (folk) - xalq va lore (lore) - donolik so'zlarining birikmasidan tashkil topgan va u «xalq donishmandligi» degan ma'noni bildiradi. "Xalq og'zaki ijodining asosiy xususiyati shundaki, u ko'pchilik tomonidan yaratiladi va ijro etiladi. Xalq og'zaki ijodi namunalarini katta ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, musiqa rivojlanishining bitmas-tuganmas manbai hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodiyoti - xususan folklor qo'shiqlarining o'ziga xos muhim xususiyatlaridan biri ilg'or falsafiy g'oyaviylikdir" (Yunusov O. 2021: 5.723).

Milliy musiqa san'atining bir turi sifatida folklor ansambllarini tuzish borasida mamlakatimizda bir qator harakatlar qilingan. Xususan, "ularni asrash va kelajak avlodga to'laqonli yetkazish maqsadida maxsus folklor ansambllari tashkil etish joriy etildi (1978-yilda ilk bor Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanida «Gulyor» folklor ansambli tashkil etilgan. Ayni paytda esa, barcha viloyatlarda bunday ansambllar tashkil etilib, faoliyat ko'rsatib kelmoqda)" (Yunusov O. 2021: 5.723).

Folklor musiqasining asosiy mezonlari marosimlar va voqeliklar bilan bog'liq bo'lib, to'rtta yo'nalishdan iboratdir. Bular:

- «1. Bolalar musiqasi
2. Mehnat qo'shiqlari
3. Marosim qo'shiqlari
4. Diniy, afsuniy qo'shiqlar” (Xo'jayeva M. 2008. – B. 27.).

Folklor musiqasi o'zining xalqchilligi, g'oyaviyligi va qiziqarli ekanligi bilan bir qatorda xalqning matonati, yengilmas irodasi, ertangi kunga bo'lgan ishonchi, shodiyona, adolat, tinchlik haqidagi tasavvurlarni yorqin namoyon eta oladi.

Binobarin, marosim qo'shiqlari musiqa folklorining murakkab va muhim masalalaridandir. San'atning ba'zi bir tomonlari, xalq ma'naviy madaniyati, she'riyati, maishati marosim qo'shiqlarida o'ziga xos ravishda namoyon bo'lgan va u bilan birlashib ketgan. Marosim qo'shiqlari o'zbek xalqi hayotini, tarixi, etnografiyasi, diniy e'tiqodi bilan bog'liqligi, ularda so'z va kuy mutanosibligi muhim rol o'ynaydi va ahamiyat kasb etadi.

O'zbek xalqi juda boy, xilma-xil an'analarga ega. Bularni ijtimoiy munosabatlar turlariga qarab shartli ravishda tabiat, geografik muhit, mehnat turlari, milliy turmush va madaniyatga doir an'analarga bo'lish mumkin. O'zbek xalqining o'ziga xos iqlimi, aholining mashg'uloti, xo'jalik faoliyatidagi an'analardan avloddan-avlodga o'tib kelgan. Maishiy turmushda musiqa va she'riyatning o'рни, so'z, raqs va tomosha san'atlarining sehirli kuchidan foydalanishda o'ziga xos an'analardan yuzaga kelgan. Marosimda urf-odatlar qo'shiqlar bilan bir butunlikda olinadi. Zero, marosimning tarixiy taqomilini ko'rish uchun qo'shiqlarning badiiy obrazi muhim o'rin tutadi. “Qo'shiqlar mehnatkash xalqni moddiy va ma'naviy hayotining hamma tomonlari bilan mahkam bog'langan bo'lib, ular muayyan tarixiy taraqqiyotda insoniyat falsafiy tafakkuri darajasiga qarab turmushni o'ziga xos obrazlarida badiiy aks ettiradi” (Alimdjanova N. 2020. – B. 49.). Marosimlarda xatti-harakat va so'z vositalari qatorida musiqa muhim o'rin tutadi. Biz birorta marosimni qo'shiq yoki aytim-yo'qlovlarisiz tasavvur eta olmaymiz. Marosimlarga ko'ra qo'shiqlar ham mavsumiy, oilaviy-maishiy va diniy-ibodat turlariga bo'linadi. O'zbek xalqi boy tasviriy vositalarda ifodalangan, serqirra mavzusi hamda janrlarning turli-tumanligi bilan xarakterlanuvchi qadimiy marosim qo'shiqlari va ularning ijrochilik usullariga ega. Turli marosimlarda ko'pchilik guruh yoki yakka ijro xoli (ma'lum cholg'u jo'rligi yoki jo'rsiz)da turli kuy-ohanglarda ushbu qo'shiqlar talqin (kattalar yoki bolalar tomonidan) qilinmoqda. O'zbekistonning hamma mintaq va hududlarida marosim qo'shiqlari mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos musiqiy tili va shevasi, shakl va mahalliy ijro uslublari bilan ajralib turadi.

Mavsumiy marosim qo'shiqlari orasida Navro'z bilan bog'liq «Muborakbod», «Yil boshi», «Boychechak», «Salom, Navro'z», «Bahor keldi», «Sumalak»; fasllar bilan bog'liq chaqiriqlar «Sust xotin», «Choy momo», «Qor keldi»; sharq taqvimi bilan «Ramazon yoki Yo rabbim» kabi aytim-terma va qo'shiqlar keng tarqalgan. “Mavsumiy-mehnat marosimlarida «Ko'sh haydash», «Shoxmoyilar», «Mayda», «Oblo baraka» (erkaklar tomonidan erkin uslubda, baland va ochiq ovozdagi aytilgan) qo'shiqlar mavjud. Oilaviy-maishiy marosim qo'shiqlari to'y, aza-motam va davolash marosim va urf-odatlari bilan bog'liq. Bular «Ona allasi»; to'y marosim qo'shiqlari janrlari «muborak» (To'y muborak, Al muborak, To'y boshlovi), «qutlov» (Xush keldingiz, Kelin va quyov qutlovi), «yor-yor» (Yor-yor yoki O'lan), «kelin salom» (Kelin salom, Chor salom, Xazor ali), aytishuvlar (Muborak, Baytxonlik, Lapar), «hayrlashuv» (To'y javobi, Xorazm vohasida tarqalgan) kabi qo'shiq janrlari mavjud” (Alimdjanova N. 2020. – B. 67.). Aza-motam marosimlarining asosiy aytim shakli «yig'i» va «yo'qlov»dir; «marsiya» qo'shig'i dafn marosimda cholg'u jo'rligisiz erkaklar tomonidan kuylangan. Davolash marosimda ayollar tomonidan yakka va jo'rsiz «badiq» aytimi o'tmishda keng o'rin olgan.

Ma'lumki, o'zbeklarning axloqi, odati islom dini qoidalari bilan bog'lanib ketgan. Islom dinining qadriyatlarini qanchali kuchli bo'lmasin, xalqdagi juda qadimiy ishonch-e'tiqod, urf-odatlar marosim aytim-qo'shiqlar va ashulalar bilan bog'liq bo'lgan va ular etuk hofiz-xonandalar tomonidan ijro etilgan. Ular bevosita mumtoz musiqasi namunalarini bo'lib, professionallik darajasi bilan belgаланadi. Bular o'zgacha diniy-ibodat marosim aytim-ashulalarni tashkil etadi, jumladan, «azon», «Qur'on aytimi», «mavlud», «zikr aytimlari», shomonlik «ko'ch aytimlari», diniy mavzudagi ashula yo'llari – «munojot», «na't», «qalandariy va xonaqoiy» kabi bir qator qo'shiqlarni o'z ichiga oladi.

Mavsumiy va oilaviy-maishiy marosimlarining turlari ko'p bo'lib, ular (inson umri va uning mehnat faoliyati davomida) uzoq o'tmish davrlarda shakllangan bo'lib, o'zida xalqning mifologik, diniy va falsafiy dunyoqarashi, hayot voqeliklari, orzu-istaklari, ma'naviy, madaniy va moddiy dunyosi

FALSAFA

o'z aksini topgan. Shuni ham aytish kerakki, "ma'lum marosimlar va ularda ijro etiladigan qo'shiqlar (masalan, Sust xotin, Choy momo, Qo'sh haydash, Qor chaqirish) endilikda o'z mavqeini yo'qotgan bo'lsa-da, ammo ijtimoiy-falsafiy tafakkurning rivojlanishi jarayonida ma'lum ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shunday ekan, ushbu marosimlarda qo'llangan musiqiy janrlar haligacha xalqimiz hayotida saqlanib, o'z holida yoki qayta tiklangan, sahnaviy (folklor-etnografik ansambllari) talqinida ijro etilmoqda" (Alimdjanova N. 2020. – B. 76.). Ushbu qo'shiqlarga xos bo'lgan ijrochilik uslublari va usullari ham ayrim o'zgarishlarga duch kelmoqda, masalan, yakkaxon aytim yo'li o'rnida aytishuv yoki guruh bo'lib aytish shakllari keng qo'llanilmoqda; jo'rsizlik ijro etilgan qo'shiq va aytim yo'llari endilikda doira, dutor, chang-qo'biz yoki an'anaviy cholg'ular ansambli jo'rligida tinglovchilarga taqdim etilmoqda.

XULOSA

Uzoq yillardan beri xalqimizning asrlardan beri avlodlardan-avlodlarga o'tib kelayotgan asriy an'analari, urfodatlar va qadiryatlar mavjud. Bu milliylikimizni jonli tarzda do'mbira orqali tarannum etuvchi baxshichilik san'atidir. Baxshining do'mbrasidan taralayotgan kuy, uning shirali ovozi kishi qalbini beixtiyor to'lqinlantiradi, jumbushga keltiradi. Negaki, o'zbek xalq dostonlarida xalqimizning falsafiy tafakkurining juda boy va qadimiy an'analari mujassam. Zero, dostonchilik san'atining bunday badiiy an'analari xalq baxshilarining takrorlanmas amaliyoti va tinimsiz mehnati bilan bizgacha etib kelgan. Shuningdek, xalq yaratgan kuylarda, qo'shiq va dostonlarda Vatan, Ona yurt timsoli, mardlik, matonat, hamjihatlik va boshqa ko'p axloqiy fazilatlar kuylangan, vafo, mehrlilik bo'lishga va insonparvarlikka, hamjihatlikka chorlash kabi bir kator falsafiy tushuncha va tamoyillarni inson ongiga singishtirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abrarova M.F. XX-XXI asr kompozitorlarining adabiy-tanqidiy ijodiyotida milliy va umuminsoniy tamoyillar: San'atshunoslik bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent: O'zDK, 2018. – B. 9-10.
2. Nosirov R.H. O'zbek xalq qo'shiqlari kompozitsiyasi: Fals. fan. bo'y. fals. nom... dis. avtoref. – Toshkent: O'zRFA A.Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti, 2004. – B. 13.
3. Tursunov S., Pardayev T., Qurbonov A., Tursunov N. O'zbekiston tarixi va madaniyati – Surxondaryo etnografiyasi). – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti., 2006. – 242 b.
4. Bo'riyev O., Ochilov A. Qashqadaryo vohasi etnomadaniy qadriyatlar. – Toshkent: "Yangi nashr", 2014. . – 256 b..
5. Qurbonov A. Shimoliy Surxon vohasi aholisining etnik va lokal jihatlari. – Toshkent: "Yangi nashr", 2010. – 322 b.
6. Турсунов Н. Этнические особенности населения Южносурханского оазиса (конец XIX – начало XX вв). Автореф. дисс...канд. истор. наук. – Ташкент, 2007. – 290 с.
7. Nosirov R.H. O'zbek xalq qo'shiqlari kompozitsiyasi: Fals. fan. bo'y. fals. nom... dis. avtoref. – Toshkent: O'zRFA A.Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti. 2004. – B. 27.
8. Xo'jayeva M. Umumta'lim maktablarida musiqa o'qitish metodikasi. – Toshkent: 2008. – B. 19.
9. Alimdjanova N. Musiqa adabiyoti. – Toshkent: Navro'z, 2020. – B. 49.
10. Shaxs ma'naviy-ruhiy begonalashuvining shakllari F.A Ibrohimov, IS Fayziyev Scientific progress 1 (5), 591-599
11. Philosophy Education as a Scientific-Pedagogical Problem IFA o'g'li Miasto Przyszłości Kielce 2024